

Prof. zw. dr hab. Jakub Tyszkiewicz

Wrocław 2 IX 2019 r.

Instytut Historyczny

Uniwersytet Wrocławski

Ul. Szewska 49

50-139 WROCLAW

Recenzja dysertacji doktorskiej mgr Dominiki Hempel „Obraz przemian politycznych w Chile w opiniotwórczej prasie amerykańskiej w latach 1952-1973”, Gdańsk 2019

Obserwując tematykę otwieranych przewodów doktorskich w Polsce w ostatnich latach można zauważyć wzrost zainteresowania problemami, które niegdyś były zarezerwowane niemal wyłącznie dla badaczy zagranicznych. Pokazuje to dobrze, jak olbrzymią rolę odgrywa Internet także w badaniach naukowych. Dostęp do różnych zbiorów archiwalnych na świecie, umożliwił podejmowanie zagadnień, które nie byłyby możliwe do przeprowadzenia w Polsce, a obecnie owocują ciekawymi rezultatami. W tym nurcie mieści się również recenzowana praca doktorska mgr Dominiki Hempel „Obraz przemian politycznych w Chile w opiniotwórczej prasie amerykańskiej w latach 1952-1973”. Dodajmy od razu, że nie jest to jej pierwsze spotkanie z tą tematyką, bowiem także w pracy magisterskiej zajmowała się sytuacją w Chile w latach 1970-1974 widzianą przez prasę światową. Widać zatem, że Doktorantka konsekwentnie rozwija swoje zainteresowania dotyczące historii tego kraju w XX w. na szerszym tle międzynarodowym. Moim zdaniem, taki tok rozwoju naukowego, pogłębianie badań nad tematem podjętym w czasie studiów magisterskich, jest ze wszech miar uzasadniony.

Z pewnością temat podjęty przez Autorkę temat jest oryginalny i nie był dotąd przedmiotem badań historyków w Polsce. Mgr Dominika Hempel wskazuje na istnienie artykułu o podobnej tematyce, autorstwa Sebastiana Hurtado, *notabene* będącego częścią jego pracy doktorskiej, obronionej w 2016 r., na Uniwersytecie Ohio, poświęconej podejściu Stanów Zjednoczonych do prezydentury Eduardo Freia i jego reform oraz polaryzacji polityki chilijskiej, ale skupił się on w nim tylko na kontekście zimnowojennym polityki USA wobec Chile, pomijając inne aspekty relacji bilateralnych, w tym zwłaszcza płaszczyznę gospodarczą w latach 1964-1970. W rzeczywistości, Doktorantka pokazuje w swojej pracy nie tylko przemiany polityczne, ale także, istotne z punktu widzenia społecznego, zmiany

ekonomiczne. Przyjęte przez D. Hempel cezury także nie budzą zastrzeżeń. Początkowa data to rok, gdy Salvador Allende po raz pierwszy wystartował w wyborach prezydenckich, zamykająca to obalenie go przez przewrót wojskowy w Chile. Praca składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów, zakończenia, spisu tabel, rysunków i fotografii, bibliografii oraz dwóch załączników, moim zdaniem przydatnych. Pierwszy przedstawia prezydentów Chile w latach 1932-1973, drugi chronologię najważniejszych wydarzeń w czasach prezydentury Allende. Ponieważ jednak Autorka omawia szerszy okres, trochę szkoda, że nie zdecydowała się przedstawić najważniejszych wydarzeń od roku 1954.

Przystępując do oceny merytorycznej pracy, chciałbym od razu dodać, że nie będę szczegółowo przedstawiał zawartości poszczególnych rozdziałów, skupię się natomiast na mocnych i słabszych stronach dysertacji a także na zauważonych błędach.

We wstępie Autorka pokrótce przedstawiła historię Chile przed 1954 r. oraz relacje chilijsko-amerykańskie. Prezentacja polityki USA wobec Santiago została przedstawiona jednak zbyt skrótowo (zaledwie 1,5 strony), w dodatku w ogóle zabrakło odniesień do istniejącej literatury czy dokumentów. Znacznie lepszym rozwiązaniem byłoby poprzedzenie każdego rozdziału szerszym pokazaniem działań Waszyngtonu wobec sytuacji w Chile, co znacznie wzbogaciłoby treść poszczególnych części, opartych przede wszystkim o kwerendę amerykańskiej prasy.

Baza źródłowa opiera się o najważniejsze tytuły ukazujące się w tym czasie w Stanach Zjednoczonych. Wybór nie budzi wątpliwości, wykorzystane zostały dzienniki opiniotwórcze, reprezentujące najważniejsze ośrodki zza Atlantykiem. Na marginesie, skoro już Autorka zdecydowała się wykorzystać tygodnik „Time”, może szkoda, że nie objęła też kwerendą „Newsweeka”, który zajmował istotne miejsce wśród magazynów w tym czasie. Warto także podkreślić wykorzystanie przez Doktorantkę, jako uzupełnienia do kwerendy prasowej, szeregu dokumentów drukowanych, przede wszystkim niezbędnego dla poznania amerykańskiej polityki zagranicznej zbioru akt „The Foreign Relations of the United States” (FRUS) z lat 1954-1976. Uznanie budzi także kwerenda akt dyplomacji brytyjskiej z National Archives w Londynie. Natomiast z pewnym dziwieniem zauważyłem pominięcie amerykańskich źródeł dostępnych w Internecie. Mam tu na myśli przede wszystkim zbiór depesz amerykańskich z roku 1973, dostępny internetowo w domenie NARA AAD (Electronic Telegrams 1973), a także odtajnionych dokumentów Departamentu Stanu (Department of State – FOIA), z całego okresu objętego badaniami przez mgr D. Hempel. Zwróciłbym także większą uwagę na dostępną w Internecie bazę źródeł wywiadu USA – CIA – FOIA Reading Room, zwłaszcza że Doktorantka poświęciła wiele miejsca omówieniu

wpływu Centralnej Agencji Wywiadowczej na rozwój sytuacji w Chile, do czego jeszcze wróć. Pewną rekompensatę tych niedostatków stanowi wykorzystanie przez Autorkę materiałów archiwalnych dostępnych na stronie istotnego dla badań historycznych w okresie „zimnej wojny”, National Security Archives w Waszyngtonie. Z zadowoleniem trzeba przyjąć także wykorzystanie źródeł w języku hiszpańskim, co nie jest częste wśród polskich doktorantów, a pozwoliło na znaczne poszerzenie wywołu o historii Chile w XX w. Nie można zapomnieć także o obszernej literaturze przedmiotu, którą wykorzystała Doktorantka. Duże uznanie budzi wykorzystanie ponad 200 publikacji po hiszpańsku, angielsku i polsku, co trzeba podkreślić, w większości wydanych w ostatnich latach.

Wracając do treści merytorycznych, uważam, że Autorka w większym stopniu powinna wyjaśnić, dlaczego problemy gospodarcze są dla niej najważniejsze (s. 16) – innymi słowy, że w opinii prasy amerykańskiej odgrywały one najważniejszą rolę w relacjach bilateralnych. Niezbyt podoba mi się podrozdział dotyczący struktury pracy, który w obecnej wersji przypomina swoją formą raczej konspekt, a nie w pełni przygotowany fragment dysertacji.

Przechodzę zatem do zasadniczej treści pracy. Nie budzi zastrzeżeń fakt, że rozdział pierwszy poświęcony został rozwojowi relacji amerykańsko-chilijskich przed 1954 r., zwłaszcza że stosunki bilateralne między tymi państwami nie są w Polsce dobrze znane, a ich przebieg wpływał na rozwój sytuacji między Waszyngtonem a Santiago w następnych latach. Część ta stanowi wartość dodaną pracy, zwłaszcza że Doktorantka także wykorzystuje w tym rozdziale prasę amerykańską, a także dokumenty z FRUS. Natomiast pewne moje wątpliwości budzi stwierdzenie, już na s. 29, że doświadczenia relacji dwustronnych pomiędzy Chile i USA w XIX w. świadczą o dążeniu USA do utworzenia gospodarczej hegemonii w Ameryce Łacińskiej. Nie zostało to poparte żadnymi dowodami, z tekstu też to nie wynika, bowiem we wprowadzającym rozdziale Autorka skupiła się przede wszystkim na politycznych aspektach relacji bilateralnych. W rzeczywistości, przekonujące argumenty za takim wnioskiem pojawiają się w narracji dopiero w drugim rozdziale. Na s. 68-69, przy omawianiu sytuacji politycznej w Chile na przełomie lat 30. i 40. widzę z kolei potrzebę wprowadzenia przypisu, odsyłającego do literatury na ten temat.

W rozdziale drugim pojawia się charakterystyczny dla całej pracy element, który osłabia nieco jakość dysertacji. Niewątpliwie, co trzeba podkreślić, Autorka bardzo sumiennie przedstawia zarówno obraz sytuacji w Chile, jak i stosunków między Waszyngtonem a Santiago widziany przez amerykańską prasę. Praca jednak znacznie zyskałaby, gdyby Doktorantka wprowadziła także informacje, jak wyglądała rzeczywistość polityka USA wobec

tego południowoamerykańskiego kraju. Porównanie obrazu prasowego z prowadzonymi działaniami administracji prezydenckich wobec Chile, służyłoby naukowej krytyce źródeł prasowych. Widać to np. na s. 109 gdzie D. Hempel opisuje wizytę Eisenhowera w tym kraju w oparciu o dzienniki amerykańskie. Tymczasem, uzupełnienie tego obrazu o dokumenty z FRUS (a może nawet i ustalenia w istniejącej literaturze przedmiotu) pozwoliłoby na skonfrontowanie enuncjacji prasowych z rzeczywistymi rezultatami odwiedzin Chile przez prezydenta USA w 1960 r. i opiniami formułowanymi przez administrację prezydencką. Podobna uwaga dotyczy także opisu przez Doktorantkę relacji chilijskich z innymi krajami, przede wszystkim z Kubą. Aż prosi się o porównanie obrazu relacji Chile z Castro na łamach prasy (s. 117) z ustaleniami historyków (np. książka Wolpina, *Cuban Foreign Policy and Chilean Policy*, którą zresztą Autorka wymienia w bibliografii). Na s. 118 D. Hempel pisze o zerwaniu relacji z Kubą przez prezydenta Alessandri na skutek rosnącej presji amerykańskiej, ale nie popiera tego stwierdzenia żadnym przypisem. Należy podkreślić jednak bardzo dokładną i skrupulatną kwerendę prasy amerykańskiej przez Doktorantkę, co pozwala jej szczegółowo przedstawić zagadnienia związane z problematyką chilijską w drugiej połowie lat 50. i pierwszych latach następczej dekady na łamach dzienników w USA.

W rozdziale III na plus zapisać należy Autorce bardzo przejrzyste pokazanie sytuacji w Chile w latach 1964-1970, Doktorantka nie ogranicza się tylko do przedstawienia sytuacji tylko w oparciu o prasę, ale przedstawia także sylwetki głównych kandydatów do urzędu prezydenta w tym kraju i porównuje najważniejsze założenia ich programów (s. 128). Bez tych informacji ta część dysertacji byłaby znacznie uboższa. Takie podejście umożliwia Czytelnikowi lepiej zrozumieć komplikacje w stosunkach między USA a Chile w tym okresie. W bardzo interesującym podrozdziale, dotyczącym działań przeciwko Salvadorowi Allende na s. 141 przydałby się przypis pokazujący jakie dokumenty lub literaturę Doktorantka wykorzystała, przedstawiając obawy Amerykanów przed ewentualnym zwycięstwem kandydata FRAP. Natomiast pozytywnie ocenić należy większe wykorzystanie w tym rozdziale źródeł z FRUS dla pokazania polityki amerykańskiej wobec Chile. Pewną niekonsekwencją jest natomiast wprowadzenie do narracji opinii o zwycięstwie Freia prezentowanych przez prasę kubańską i radziecką (s. 148-149). W pierwszym wypadku D. Hempel zapomina poinformować czytelnika, że słowa te przedrukował „Los Angeles Times”, w drugim Autorka bazuje na źródle brytyjskim. Należałoby wyjaśnić czytelnikowi, dlaczego zdecydowała się na taki zabieg, zwłaszcza że wygląda na to, iż prasa amerykańska o opinii Kremla nie informowała czytelników. Natomiast pozytywnie oceniam fakt umieszczenia

informacji o finansowaniu Allende przez radziecki wywiad, podobnie zresztą jak chilijskiej Partii Komunistycznej.

W opisie demonstracji przed ambasadą USA w Santiago (s. 158) wyraźnie brakuje doniesień prasowych. Czy amerykańskie mass media w ogóle o tym wspomniały, a jeżeli odpowiedź jest pozytywna, to jak to przedstawiały? Jestem także zdziwiony, że nawiązanie relacji przez Freia z ZSRR, o którym Autorka pisze na s. 159 nie znalazło żadnego oddźwięku w prasie amerykańskiej. Należy z uznaniem przyjąć wprowadzenie przez D. Hempel opinii dyplomacji brytyjskiej, ale czy np. we FRUS nie znajdziemy nic na ten temat? Natomiast umiejętnie Doktorantka wykorzystuje materiały źródłowe z tego zbioru dokumentów i National Security Archives prezentując amerykańskie opinie na temat wyborów prezydenckich w 1970 r.

W rozdziale IV poświęconym reakcji Stanów Zjednoczonych wobec wyboru i sprawowania funkcji prezydenta przez Salvadore Allende, zabrakło mi oceny postawy administracji Nixona, po zwycięstwie kandydata lewicy w wyborach w Chile. Pozwoliłoby to, moim zdaniem, na odpowiedź, w jakim stopniu opinie prasy amerykańskiej pokrywały się z koncepcjami rozwoju sytuacji w Chile pod rządami Allende, formułowanymi przez rząd USA w tym czasie. Na s. 207 w ciekawie skonstruowanym podrozdziale dotyczącym nacjonalizacji przemysłu miedziowego, w którym przypominano genezę zdrażeń chilijsko-amerykańskich dotyczących tej ważnej gałęzi przemysłu i działania poszczególnych rządów w Santiago w tej sprawie, Autorka zapomniała napisać, kiedy Stany Zjednoczone zgodziły się w końcu na podwyższenie ceny miedzi importowanej z Chile. W tym rozdziale widziałbym potrzebę większego skonfrontowania obrazu tworzonego przez prasę z rzeczywistą sytuacją, w oparciu o literaturę, która w przypadku tego okresu jest stosunkowo bogata (tylko patrząc na bibliografię zamieszczoną przez Autorkę wykorzystałbym tutaj prace Hammera, Figuero czy Korry'ego). Narracja w oparciu o źródła prasowe zdaje się sugerować, że opisywane wydarzenia w Chile rzeczywiście miały miejsce – czy naprawdę tak było?

Ja już wspominałem wcześniej, w przypadku całego podrozdziału o ITT (222-237) przydałoby się skonfrontowanie obrazu prasowego ze źródłami dostępnymi na stronie CIA-FOIA i depeşami z Chile w zbiorze NARA AAD. Niemniej jednak, trzeba zauważyć w całym rozdziale IV Autorka wyczerpująco przedstawiła sytuację wewnętrzną i politykę zagraniczną prowadzoną przez S. Allende. Pewnym mankamentem jest natomiast fakt, że często w narracji Doktorantka niemal niezauważenie przechodzi od omówienia sytuacji w oparciu o literaturę do przedstawienia opisu obrazu prasowego, zmuszając czytelnika do bardzo uważnego śledzenia zarówno tekstu głównego jak i przypisów. Na s. 296, D. Hempel

pisze, że w dziennikach często podkreślano tragizm przewrotu wojskowego, który dokonał się w jednym z niewielu krajów Ameryki Południowej, gdzie dotąd był system demokratyczny, ale w odnośnikach do źródeł znalazł się tylko „NewYork Times”.

Cieszy fakt, że Autorka opisała pierwsze dni zamachu stanu w oparciu o mało znane dokumenty brytyjskie, po raz pierwszy wprowadzając je do polskiej historiografii. Nie mogę jednak powstrzymać się od pytania, dlaczego nie wykorzystwała dostępnych w Internecie amerykańskich źródeł archiwalnych i raportów CIA, a jest ich sporo. Widzę także potrzebę większego skonfrontowania obrazu przewrotu w prasie z bogatą literaturą przedmiotu na temat junty Pinocheta zarówno w języku angielskim jak i hiszpańskim, która znalazła się w bibliografii.

Za bardzo pozytywną cechę pracy uważam zamieszczenie przez Doktorantkę danych statystycznych, dotyczących obecności tematyki chilijskiej w prasie amerykańskiej, które znalazły się w podsumowaniach poszczególnych rozdziałów. Dobrze, że te informacje się znalazły. Pozwala to na lepsze zorientowanie się, jak dużo miejsca poświęcano tej tematyce na łamach prasy, a ponadto w pełni pokazuje ogrom kwerendy, jaką musiała przeprowadzić Autorka przygotowując swoją dysertację.

Z recenzenckiego obowiązku muszę także wskazać na zauważone pewne niekonsekwencje, błędy ortograficzne, stylistyczne i gramatyczne:

s. 10 Autorka konsekwentnie stosuje skrót ITT, wyjaśniając go dopiero na s. 162, a pełną nazwę wprowadzając na s. 220.

s. 16 Daniela Passenta a nie Passent;

s. 18 niezbyt rozumiem zdanie: „z ekonomicznych aspektów tych relacji, w szczególności przemysłu wydobywczego miedzi, warte są wymienienia książki”;

s. 83 co to znaczy „wid”?;

s. 84 Roosevelt a nie Roosevel;

s. 156 „zwycięstwo” powinno być napisane małą literą;

s. 166 dlaczego nazwy wszystkich partii nagle tylko po hiszpańsku?;

s. 206 gospodarcza, a nie Gospodarcza;

s. 226 sprawa była korzystna, a nie korzystne;

s. 227 „z tego powodu Biały Dom jego zabójstwo” (zlecił?);

s. 232, przypis 122 jest niejasny – dlaczego udzielenie kredytów przez Export-Import Bank zostało odebrane za decyzję polityczną przez Chile – chyba, że Autorka zapomniała o przeczeniu;

s. 233 spadek ceny miedzi zmusił, a nie zmusiły;

- s. 235 agrykultura to po polsku rolnictwo;
- s. 254 dziennikarze pisali jednak, nienajlepsza sytuacja (brakuje spójnika „że”);
- s. 274 Niedługo później, po zakończeniu strajku w kopalni miedzi, 25 lipca 1971 roku transportowcy (sic!);
- s. 311 przydałaby się informacja, jaką karę ponieśli żołnierze, którzy uczestniczyli w zabójstwie Jary.

Podsumowując, pomimo mojej krytyki, dotyczącej przede wszystkim niewykorzystania dostępnych w Internecie amerykańskich źródeł archiwalnych (w przypadku dysertacji D. Hempel nie odgrywających jednak głównej roli), należy podkreślić, że otrzymaliśmy rzetelną pracę przedstawiającą obraz sytuacji w Chile i stosunków między Waszyngtonem a Santiago, w opiniotwórczej prasie amerykańskiej, w latach 1954-1973. Pewnym mankamentem dysertacji jest brak krytyki źródeł. Autorka nie konfrontuje bardzo skrupulatnie zebranych materiałów prasowych z innymi źródłami i literaturą, co pozwoliłoby odpowiedzieć po pierwsze na pytanie, na ile dzienniki amerykańskie obiektywnie przedstawiały sytuację w Chile, a po drugie, w jakim stopniu przedstawiane na ich łamach poglądy pokrywały się z działaniami rządu amerykańskiego w tym okresie, a na ile były niezależne w stosunku do oficjalnej polityki. Niemniej jednak, trzeba jeszcze raz podkreślić, że przeprowadzona przez D. Hempel kwerenda prasowa budzi duże uznanie, zarówno pod względem jakościowym, jak i ilościowym. Jej wyniki wprowadzają do polskiej literatury nie tylko opis sytuacji społeczno-politycznej w Chile w latach 1954-1973 widziany oczami amerykańskich dziennikarzy i korespondentów prasowych. Po raz pierwszy w polskiej historiografii, otrzymaliśmy pełen obraz skomplikowanych relacji chilijsko-amerykańskich, nie tylko na płaszczyźnie politycznej, ale przede wszystkim gospodarczej. Jest to zupełnie nowe, oryginalne ujęcie. Tym samym ustalenia Dominiki Hempel pogłębiają naszą wiedzę o stosunkowo mało znane w naszym kraju problemy związane z relacjami USA z krajami południowoamerykańskimi, w tym wypadku Chile, na tle szerszych zmian polityczno-społecznych, dokonujących się w tym regionie po II wojnie światowej, i są wkładem Doktorantki do historiografii polskiej dotyczącej hemisfery zachodniej w drugiej połowie XX wieku.

Uważam zatem, że dysertacja doktorska „Obraz przemian politycznych w Chile w opiniotwórczej prasie amerykańskiej w latach 1952-1973” spełnia wymogi stawiane przez Ustawę o pracach doktorskich i habilitacyjnych. Wnoszę zatem o dopuszczenie mgr Dominikę Hempel do dalszego postępowania w nadaniu stopnia doktora.

Jakub Tyszkiewicz